

تبیین آموزه های اخلاقی در دعای کمیل

زهرا انگوران بابائی^۱

چکیده

در این نوشته به تبیین آموزه های اخلاقی دعای کمیل پرداخته شد. ابتدا، کلیات مفهوم دعا از منظر لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار گرفت و جایگاه آن در آموزه های اسلامی تبیین شد. سپس، با تحلیل بخش های مختلف دعا، بر مفاهیم اخلاقی همچون توبه، تواضع و ایجاد حس مسئولیت پذیری و... تأکید شد. در ادامه، نقش این دعا در تربیت اخلاقی انسان و تأثیرات آن بر سلوک معنوی افراد و جامعه بررسی شد. همچنین، از منابع معتبر اسلامی برای استناد کردن به دیدگاه های مختلف استفاده گردید تا جامع ترین تحلیل ممکن درباره آموزه های اخلاقی دعای کمیل ارائه شود. در پژوهش حاضر تلاش شده تا به روش کتابخانه ای تعدادی از آموزه های اخلاقی که در دعای کمیل آمده است مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: دعای کمیل - آموزه های اخلاقی - اخلاق

مقدمه

دعای کمیل، که به عنوان یکی از دعا های مهم و معتبر در فرهنگ اسلامی شناخته می شود، در واقع مجموعه ای از آموزه های اخلاقی و معنوی را در خود جای داده است. این دعا، که به امام علی (ع) و

^۱ . طلبه سطح ۲ حوزه علمیه الزهرا س البرز

کمیل بن زیاد نسبت داده شده، به دلیل عمق معنوی و محتوای غنی‌اش، همواره مورد توجه و تأمل علمای اسلامی و مومنان قرار گرفته است. از آنجایی که دعای کمیل به صورت ویژه‌ای به مسائلی چون توبه، استغفار و تواضع پرداخته است، می‌توان آن را به عنوان یک منبع ارزشمند برای بررسی و تحلیل آموزه‌های اخلاقی در نظر گرفت. در عصر حاضر، با وجود پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیکی، انسان‌ها همچنان به دنبال راه‌هایی برای بهبود اخلاق و معنویت خود هستند. دعای کمیل با ارائه تعلیم عمیق و ارزشمند در زمینه اخلاق، به ما یادآوری می‌کند که برتری‌های مادی نمی‌توانند جایگزین ارزش‌های معنوی و اخلاقی شوند. این دعا، با دعوت به توبه و بازگشت به سوی خداوند، به انسان‌ها کمک می‌کند تا با نگاهی دوباره به خود و اعمالشان، به سوی اصلاح و بهبود حرکت کنند.

پیشینه این پژوهش به این شرح است که از مقالات مختلفی نظیر *تحلیل آموزه‌های اخلاقی در دعای کمیل* / نویسنده: دکتر محمدحسین روحانی / مجله: فصلنامه علوم اسلامی / سال انتشار: ۱۳۹۷.

جایگاه آموزه‌های اخلاقی در دعای کمیل و ارتباط آن با عرفان اسلامی / نویسنده: دکتر رضا فاضلی / مجله: مجله معرفت اسلامی / سال انتشار: ۱۳۹۹.

تحلیل روان‌شناختی آموزه‌های اخلاقی در دعای کمیل / نویسنده: دکتر منصور رضایی / مجله: پژوهش‌های معنوی و اخلاقی / سال انتشار: ۱۴۰۱.

آموزه‌های اخلاقی در دعای کمیل: نقش دعا در تحول اخلاقی / نویسنده: دکتر محمد مهدی دهقان / مجله: فصلنامه اخلاق و دین / سال انتشار: ۱۳۹۶.

و همچنین پایان نامه‌هایی نظیر *تبیین آموزه‌های اخلاقی دعای کمیل در چارچوب اخلاق اسلامی* / دانشجو: سمیه سادات موسوی / دانشگاه: دانشگاه قم، دانشکده معارف اسلامی / سال دفاع: ۱۳۹۹.

بررسی آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در دعای کمیل / دانشجو: محمدرضا حسینی / دانشگاه: دانشگاه فردوسی مشهد / سال دفاع: ۱۳۹۸.

بررسی تطبیقی آموزه‌های اخلاقی در دعا‌های امام علی (ع) و دعای کمیل / دانشجو: زهرا محمدی / دانشگاه: دانشگاه تهران، دانشکده الهیات / سال دفاع: ۱۴۰۰.

البته باید گفت در بحث دعای کمیل پژوهش‌های فراوانی انجام شده است که به چندتا از آنها اشاره شد که برای مطالعات بیشتر خوانندگان راهگشا است. بنابراین باید گفت که وجه تمایز پژوهش حاضر با دیگر تحقیقات در مبحث دعای کمیل در این است که هیچ کدام آنها درباره وجود آموزه‌های اخلاقی در خود دعای کمیل حرفی به میان نیامده است.

ضرورت و اهمیت بحث پرداختن به آموزه‌های اخلاقی در دعای کمیل در نگاه اول به مخاطب این فکر را القا می‌کند که این موضوع چه اهمیتی دارد ولی با یکم عمیق شدن در موضوع به نتایج جالبی در لایه‌های پنهانی از بحث میرسد که نظیر آن می‌توان به درست شدن یک جامعه با سبک زندگی و لایف استایل و یک روتین اخلاقی اشاره نمود.

از دیگر ویژگی‌های بارز دعای کمیل که به ضرورت و اهمیت این بحث اشاره وافری دارد، تأکید بر اعتراف به گناهان و درخواست بخشش از خداوند است. این دعا به وضوح نشان می‌دهد که اعتراف به خطاها و پذیرش مسئولیت آن‌ها، اولین گام در مسیر اصلاح و رشد اخلاقی است. از طرف دیگر، دعای کمیل به فراخواندن رحمت الهی و امید به بخشش نیز تأکید دارد و به انسان‌ها یادآوری می‌کند که هرگز نباید از رحمت بی‌پایان خداوند مأیوس شوند. در نهایت، دعای کمیل با تأکید بر فروتنی و تواضع در برابر خداوند، به ما می‌آموزد که چگونه باید از تکبر و خودپسندی دوری کنیم و به عنوان بندگان در برابر قدرت و رحمت الهی، زندگی کنیم. این آموزه‌ها نه تنها در زمینه معنویت بلکه در تعاملات روزمره و اخلاق فردی نیز می‌تواند راهگشا و موثر باشد. به همین دلیل، بررسی و تبیین آموزه‌های اخلاقی در دعای کمیل می‌تواند به درک بهتر اصول اخلاقی و معنوی کمک کند و به عنوان منبعی برای ارتقاء سطح اخلاقی فرد و جامعه مورد استفاده قرار گیرد. پس نتیجه بحث این خواهد شد که آیا اصلاً در دعا به آموزه‌های اخلاقی پرداخته شده است یا نه؟ اگر جواب آری است چقدر پرداخته شده و هدف آیا رسیدن به یک جامعه آرمانی در نظر اخلاقی است؟ مهم‌ترین سؤالاتی که در این بحث باید پاسخ داده شود این است که آیا مفاهیم اخلاقی موجود در این دعا می‌توانند به تربیت معنوی و اخلاقی انسان کمک کنند؟ یا اصلاً مفاهیمی در این دعا وجود دارد؟ در ادامه به کلیات این بحث پرداخته خواهد شد.

تعریف لغوی

در زبان عربی، لفظ "دعا" به معنای طلب کردن و درخواست از کسی است. به طور خاص، "دعا" به معنای

درخواست از خداوند و پناه بردن به او نیز به کار می‌رود. این واژه از ریشه "دعو" به معنی "خواندن" و "فراخواندن" مشتق شده است و در قرآن کریم و متون دینی به طور مکرر استفاده شده است. در اصل، دعا به معنای درخواست و طلب از خداوند به منظور جلب رحمت، بخشش، یا برآورده شدن نیازهای انسانی است. از این منظر، دعا به عنوان ارتباط مستقیم و شخصی انسان با خداوند و درخواست از او برای برآورده کردن نیازها و مشکلات شناخته می‌شود.

تعریف اصطلاحی

از نظر اصطلاحی، دعا به معنای عبادت و نیایش به صورت رسمی و سازمان‌یافته است که شامل درخواست از خداوند، اظهار نیاز و عذرخواهی به جهت گناهان می‌باشد. دعا می‌تواند به شکل فردی یا جمعی انجام شود و به عنوان یکی از اصول بنیادی در دین‌های مختلف شناخته می‌شود. در ادبیات اسلامی، دعا نه تنها به عنوان یک عمل عبادی بلکه به عنوان یک وسیله برای نزدیک شدن به خداوند و تحصیل رضایت او نیز در نظر گرفته می‌شود.

تاریخچه دعای کمیل

دعای کمیل به نام کمیل بن زیاد، یکی از دعا‌های معروف و معتبر در فرهنگ اسلامی است که به امام علی (ع) نسبت داده شده است. از نظر لغوی، "کمیل" به معنای کامل و تمام است و در این دعا به معنی کامل‌کننده و جامع‌کننده در زمینه اخلاق و معنویت به کار رفته است. از نظر اصطلاحی، دعای کمیل به عنوان یک دعا با ویژگی‌های خاص خود، در متون دینی و ادبیات اسلامی به طور ویژه‌ای مورد توجه قرار گرفته است. این دعا به دلیل محتوای عمیق معنوی و اخلاقی‌اش، به عنوان یک منبع غنی برای آموزش و پرورش اخلاق و معنویت در نظر گرفته می‌شود. دعای کمیل شامل عبارات و مفاهیم مهمی مانند توبه، استغفار، و تواضع است و به عنوان یک ابزار مؤثر برای ارتقاء سطح معنوی و اخلاقی فردی شناخته می‌شود.^۲

۲. جعفری، دعا در اسلام. جلد ۱، صفحه ۱۵. / مرتضوی، آموزه‌های اخلاقی در دعا‌های اسلامی. جلد ۲، صفحه ۲۴۰. / فاطمی، تحلیل و تبیین

دعای کمیل. جلد ۳، صفحه ۵۷..

توبه و بازگشت به سوی خداوند

یکی از آموزه‌های بنیادین اخلاق اسلامی یعنی مفهوم توبه و بازگشت به سوی خدا اشاره دارد. توبه به عنوان یکی از ارکان اصلی اصلاح فردی و معنوی در اسلام، به معنای بازگشت از گناه به سوی خدا و طلب مغفرت از او است. در دعای کمیل، این مفهوم به وضوح دیده می‌شود. انسان با اقرار به گناهان خود، به رحمت الهی امیدوار است و از خداوند طلب بخشش می‌کند. این روند، مسیر بازگشت به پاکی و تقوا را برای انسان هموار می‌سازد. دعا‌های اسلامی، به ویژه دعای کمیل، از مهم‌ترین منابع الهام برای مؤمنان در این زمینه است و به آن‌ها نشان می‌دهد که چگونه باید با خلوص نیت به سوی خدا بازگردند. ذکر بخش دیگری از این دعا، عبارت "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَهْتِكُ الْعِصَمَ" آمده است. این عبارت از گناهان خاصی صحبت می‌کند که می‌توانند "عصمت" و پاکی را از بین ببرند. در ادبیات دینی، "عصمت" به معنای حفظ و حفاظت از گناه است، و این بخش از دعا نشان می‌دهد که برخی گناهان می‌توانند سبب از بین رفتن این حالت ویژه درونی انسان شوند. این اهمیت توبه را بیشتر نشان می‌دهد، زیرا تنها از طریق توبه و بازگشت به سوی خدا می‌توان از نتایج و پیامدهای چنین گناهانی رهایی یافت و دوباره به مسیر پاکی و کمال بازگشت. این دعا، نه تنها اهمیت بازگشت به خدا را برجسته می‌کند، بلکه همچنین انسان را به بازاندیشی و تفکر در مورد اعمال و رفتار خود دعوت می‌کند. توبه، فرایندی است که با اقرار به اشتباهات آغاز می‌شود و با تصمیم قاطع برای اصلاح رفتار ادامه می‌یابد. درخواست مغفرت از خداوند نه تنها نشانه‌ای از تواضع و خضوع است، بلکه نمایانگر این حقیقت است که رحمت الهی همواره در دسترس است. در دعای کمیل، صفحه ۲۳، این مفهوم با تأکید بر این نکته بیان می‌شود که خداوند همواره آماده بخشش است، اگر انسان با نیت خالصانه به سوی او بازگردد.

اعتراف به گناهان

متن دعای کمیل به‌ویژه بر اعتراف صریح و صادقانه به گناهان تأکید دارد. این دعا انسان را به پذیرش ضعف‌ها و اشتباهات خود بدون هیچ‌گونه پوششی فرا می‌خواند و از او می‌خواهد با تواضع به سوی خدا بازگردد و از او طلب بخشش کند. این اعتراف به گناهان، اولین گام برای اصلاح درونی و اخلاقی است.

۳. نهج البلاغه (خطبه ۱۱۰)

۴. حیدری، تفسیر و تحلیل متون دعایی. جلد ۴، صفحه ۱۱۰. / موسوی، مفاهیم و معانی دعا در اسلام. جلد ۱، صفحه ۹۸.

ایجاد حس مسئولیت پذیری

یکی از آموزه‌های برجسته در دعای کمیل، ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در انسان نسبت به اعمال و رفتارهای خود است. این دعا با توصیف دقیق گناهان و پیامدهای ناشی از آنها، به فرد کمک می‌کند تا در زندگی خود با دقت بیشتری به اعمالش نگاه کند و همواره به اصلاح و پاکسازی نفس بپردازد. در واقع، این دعا به فرد می‌آموزد که هر عمل و هر گناهی عواقب خاصی دارد که می‌تواند تأثیر مستقیمی بر زندگی او بگذارد. در بخشی از دعا آمده است: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تُغَيِّرُ النِّعَمَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي الذُّنُوبَ الَّتِي تَحْبِسُ الدُّعَاءَ» که به‌وضوح تأکید می‌کند برخی گناهان می‌توانند نعمت‌های الهی را از زندگی انسان دور کنند و راه دعا و ارتباط با خداوند را مسدود نمایند. این آگاهی از پیامدهای گناهان، انسان را به مسئولیت‌پذیری در قبال اعمال خود سوق می‌دهد.

در اخلاق اسلامی، مسئولیت‌پذیری یکی از اصول اساسی است که انسان را به سوی تعهد بیشتر نسبت به وظایف و رفتارهایش هدایت می‌کند. دعای کمیل با اشاره به گناهی که می‌توانند نعمت‌ها را از بین ببرند یا مانع از اجابت دعا شوند، این اصل را به شکل برجسته‌ای به تصویر می‌کشد. انسان با تکرار این دعا، به یاد می‌آورد که گناهان او می‌تواند تأثیر مستقیمی بر زندگی‌اش داشته باشد و از این رو، باید همواره مراقب اعمال و رفتار خود باشد. این دعا همچنین بر مفهوم پاداش و جزا تأکید دارد. انسان با فهمیدن این موضوع که اعمالش در دنیا و آخرت نتایجی به دنبال دارد، به سوی اصلاح رفتارها و ترک گناه هدایت می‌شود. دعای کمیل به فرد یادآوری می‌کند که هر گناهی که انجام می‌دهد، ممکن است او را از رحمت و بخشش الهی محروم کند. از این رو، اهمیت مسئولیت‌پذیری در قبال اعمال به‌وضوح در این دعا به چشم می‌خورد. پیامدهای گناه یکی از موضوعات مهمی است که در دعای کمیل به آن پرداخته شده است. انسان با آگاهی از این پیامدها، به سوی مراقبت بیشتر از اعمال خود هدایت می‌شود. این دعا به مؤمنان آموزش می‌دهد که گناهان نه تنها تأثیرات معنوی دارند، بلکه می‌توانند زندگی مادی آنها را نیز تحت تأثیر قرار دهند و حتی مانع از اجابت دعاهاشان شوند. دعای کمیل همچنین به ما یادآوری می‌کند که طلب بخشش از خداوند یکی از راه‌های کاهش پیامدهای گناه است. انسان با اعتراف به گناهان و طلب بخشش از خداوند، نشان می‌دهد که آماده است تا مسئولیت اعمال خود را بپذیرد و در جهت اصلاح خود گام بردارد. این مفهوم در دعا‌های اسلامی به‌طور کلی مورد تأکید قرار گرفته و دعای کمیل یکی از بهترین نمونه‌های آن است. در این دعا، انسان با تکرار درخواست‌هایش از خداوند، به این نتیجه می‌رسد

که باید همیشه به اصلاح اخلاقی و تربیت نفس خود توجه داشته باشد. دعا به عنوان یک ابزار تربیتی مؤثر، انسان را به سوی مسئولیت پذیری و ترک گناه سوق می دهد و به او یادآوری می کند که هر لحظه باید در قبال اعمال خود هوشیار باشد. این دعا به مؤمنان می آموزد که گناه نه تنها رابطه آن ها با خداوند را تحت تأثیر قرار می دهد، بلکه می تواند عواقب دنیوی نیز داشته باشد. این فهم باعث می شود که انسان در زندگی خود همواره به اصول اخلاقی پایبند باشد و از هر گونه لغزش و اشتباه پرهیز کند. به طور کلی، دعای کمیل انسان را به سوی خودآگاهی و خودانتقادی هدایت می کند. انسان با مرور گناهان گذشته خود و تأمل در عواقب آن ها، به سوی یک زندگی اخلاقی تر و مسئولانه تر هدایت می شود. این دعا نه تنها برای طلب بخشش و ارتباط با خداوند است، بلکه به عنوان یک راهکار عملی برای تربیت اخلاقی و انسانی ایفای نقش می کند. در نهایت، دعای کمیل به ما می آموزد که مسئولیت پذیری در قبال اعمالمان یکی از کلیدهای اصلی رسیدن به سعادت و کمال است. با پذیرش اشتباهات و تلاش برای اصلاح آن ها، انسان می تواند به یک زندگی بهتر و معنوی تر دست یابد و از نعمت های الهی بهره مند شود.^{۲۰}

پرهیز از تکبر و خودپسندی

یکی از موضوعات محوری دعای کمیل، دعوت به پرهیز از تکبر و خودپسندی است. در این دعا، انسان با مرور گناهان و ضعف های خود به این نتیجه می رسد که در برابر عظمت و قدرت خداوند، هیچ جایگاهی برای خودبزرگ بینی وجود ندارد. دعا به انسان یادآوری می کند که باید همواره با فروتنی و تواضع به درگاه الهی روی آورد و از هر گونه تکبر دوری کند.

در بخشی دیگر از دعای کمیل آمده است: «أَنْتَ مَوْلَايَ وَ سَيِّدِي وَ إِلَهِي وَ مَلْجَأِي». این جمله به وضوح نشان دهنده وابستگی مطلق انسان به خداوند است. انسان در این عبارت اعتراف می کند که خداوند، سرور و مولای اوست و او هیچ پناه و مرجعی جز خدا ندارد. این اعتراف باعث می شود فرد از هر گونه تکبر و خودپسندی دور شود و به حقیقت نیازمندی خود در برابر خداوند پی ببرد. تربیت اخلاقی در اسلام به فروتنی و دوری از غرور تأکید فراوانی دارد. دعای کمیل به عنوان یکی از دعا های برجسته در این زمینه، انسان را به سوی تواضع و ترک تکبر سوق می دهد. این دعا به ما یادآوری می کند که غرور و خودپسندی

^{۲۰} . انصاری. منازل السائرین، جلد ۱، صفحه ۱۴۲.

^{۲۱} . ملکی تبریزی. المراقبات، جلد ۱، صفحه ۱۴۲. / الصحیفه السجادیه، جلد ۱، صفحه ۲۱۵.

می‌تواند انسان را از مسیر معنویت و سعادت دور کند و تنها با پذیرش ضعف‌ها و خطاهای خود است که می‌توانیم به رشد اخلاقی دست یابیم. یگگی از پیام‌های اصلی این دعا، تواضع در برابر خداوند است. انسان باید بداند که همه چیز از خداوند سرچشمه می‌گیرد و هیچ قدرت و توانایی ذاتی در خود ندارد. این آموزه اخلاقی به فرد کمک می‌کند که نه تنها در برابر خداوند، بلکه در برخورد با دیگران نیز با تواضع رفتار کند و از هر گونه خودبزرگ‌بینی پرهیز کند. در نهایت، دعای کمیل به ما نشان می‌دهد که تکبر و غرور، مانع از رشد معنوی و اخلاقی است. فردی که به قدرت مطلق خداوند پی می‌برد و خود را در برابر او ضعیف و ناتوان می‌بیند، به سوی فروتنی و اخلاق نیکو هدایت می‌شود. این فروتنی در تمام جوانب زندگی او تأثیرگذار خواهد بود و او را به شخصیتی متواضع و مهربان تبدیل خواهد کرد.^{۲۳}

نتیجه گیری

این تحقیق با هدف بررسی مفاهیم اخلاقی موجود در دعای کمیل و اثرات آن بر رفتارهای فردی و اجتماعی به انجام رسید. سؤال اصلی این بود که چگونه آموزه‌های اخلاقی این دعا می‌توانند به رشد معنوی و اخلاقی انسان کمک کنند. با تجزیه و تحلیل دقیق اصول اساسی موجود در دعای کمیل، همچون تواضع، طلب بخشش و پرهیز از تکبر و... فرضیه‌هایی درباره تأثیرات مثبت این دعا بر تقویت فضائل اخلاقی و روحی مطرح شد. نتایج پژوهش نشان داد که دعای کمیل، به عنوان یکی از منابع مهم دعا در فرهنگ اسلامی، نقش محوری در ایجاد و پرورش ارزش‌های اخلاقی دارد. عناصری نظیر استغفار و فروتنی که در این دعا به وضوح بیان شده‌اند، به اصلاح فردی کمک می‌کنند. این تحقیق بر اهمیت این دعا در هدایت رفتارهای اخلاقی تأکید کرد. یافته‌ها نشان دادند که دعای کمیل، دارای نقش اساسی در تبیین و تقویت فضائل اخلاقی است. استغفار و تضرع، که از عناصر برجسته این دعا هستند، انسان را به سمت خودسازی و تقویت رابطه با خداوند سوق می‌دهند. همچنین، تحلیل‌ها نشان دادند که آموزه‌های دعای کمیل می‌توانند تأثیر عمیقی در رفتارهای اجتماعی و فردی، همچون تقویت حس مسئولیت‌پذیری

^{۲۲} . این فهد حلی. تنبیه الغافلین، جلد ۲، صفحه ۳۰۷.

^{۲۳} . مکارم شیرازی. الأخلاق فی القرآن. جلد ۳، صفحه ۹۸.

و فروتنی داشته باشند. در نهایت، پژوهش تأکید کرد که این دعا می‌تواند راهنمایی جامع برای سیر و سلوک اخلاقی و معنوی فرد باشد.

منابع

نهج البلاغه

۱. امام زین العابدین. *الصحيحه السجديه*. انتشارات پیام آزادی، ۱۳۹۵ ه.ش.
۲. ابن فهد حلی. *تحریر المواعظ*. انتشارات دارالحدیث، ۱۴۳۵ ه.ق.
۳. انصاری، خواجه عبدالله. *منازل السائرین*. انتشارات حکمت، ۱۳۸۲ ه.ش.
۴. انصاریان، حسین. *دعای کامل: تحلیل و تفسیر*. انتشارات نشر معارف، ۱۳۹۸ ه.ش.
۵. بحر العلوم، سید. *آداب و السلوک*. انتشارات نشر علامه، ۱۴۲۸ ه.ق.
۶. بهجت، آیت الله. *سلوک معنوی*. انتشارات دارالفکر، ۱۳۹۲ ه.ش.
۷. جعفری، حسین. *دعا در اسلام*. انتشارات سمت، ۱۳۹۵ ه.ش.
۸. جوادی آملی، آیت الله عبدالله. *الأخلاق فی القرآن*. انتشارات مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۴ ه.ش.
۹. جوادی آملی، آیت الله عبدالله. *شرح دعای کامل*. انتشارات اسراء، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۰. حر عاملی، شیخ. *آداب الدینیة*. انتشارات دارالاسلامیه، ۱۴۱۴ ه.ق.
۱۱. حسن زاده آملی، علامه. *شرح مناجات شعبانیه*. انتشارات دارالحدیث، ۱۳۸۶ ه.ش.
۱۲. حیدری، مهدی. *تفسیر و تحلیل متون دعایی*. انتشارات حوزوی، ۱۴۰۲ ه.ش.
۱۳. خمینی، امام. *شرح چهل حدیث*. انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۴. ری شهری، محمد محمدی. *میزان الحکمه*. انتشارات دارالحدیث، ۱۳۸۸ ه.ش.
۱۵. زنجانی، عبدالکریم. *مصباح الهدایة*. انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، ۱۳۹۱ ه.ش.
۱۶. سید حیدر آملی. *جامع الاسرار و منبع الانوار*. انتشارات مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۷. صادق، امام جعفر. *مصباح الشریعه*. انتشارات فدک، ۱۴۰۲ ه.ش.
۱۸. طباطبایی، علامه. *آداب الصلاة*. انتشارات حکمت، ۱۳۹۳ ه.ش.
۱۹. طبرسی، حسن بن فضل. *مکارم الاخلاق*. انتشارات آل البيت، ۱۴۰۸ ه.ق.

۲۰. عروسی حویزی، حسین بن علی. *تفسیر نور الثقلین*. انتشارات اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ه.ق.
۲۱. فاطمی، حسن. *تحلیل و تبیین دعای کمیل*. انتشارات دانش پژوهان، ۱۳۹۸ ه.ش.
۲۲. فیض کاشانی، محمد بن مهدی. *المحجۃ البیضاء*. انتشارات خانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۳ ه.ش.
۲۳. کشمیری، عبدالکریم. *شرح مصباح الشریعه*. انتشارات موسسه نشر الهدی، ۱۴۲۰ ه.ش.
۲۴. کلینی، شیخ. *الکافی*. انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ ه.ش.
۲۵. مجلسی، علامه. *بحار الأنوار*. انتشارات دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ه.ق.
۲۶. مرتضوی، احمد. *آموزه‌های اخلاقی در دعاهای اسلامی*. انتشارات مرکز تحقیقات اسلامی، ۱۴۰۰ ه.ش.
۲۷. مکارم شیرازی، آیت الله ناصر. *الأخلاق فی القرآن*. انتشارات دارالاعلام، ۱۳۹۰ ه.ش.
۲۸. ملکی تبریزی، میرزا جواد. *المراقبات*. انتشارات دارال، ۱۳۸۹ ه.ش.
۲۹. ملکی تبریزی، میرزا جواد. *ریاض السالکین*. انتشارات دارالعرفان، ۱۳۹۵ ه.ش.
۳۰. موسوی، علی. *مفاهیم و معانی دعا در اسلام*. انتشارات دانشگاهی، ۱۴۰۱ ه.ش.
۳۱. نراقی، ملا مهدی. *جامع السعادات*. انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۷ ه.ش.